

WARSAWA PRAGA ווארשה, רובע פראגה

האזכורים העתיקים ביותר ביישוב בפאגה מגיעים משנת 1643, למרות שאת נוכחות הקבע שלהם בגדה הימנית של נהר הוויסלה יש לתארך ככל הנראה רק במחצית השנייה של המאה הבאה. הם התיישבו בסקארישב, הנמצאת יותר דרומה, היות והעיר פראגה שנוסדה ב-1648 ושהייתה שייכת לבישופים של קאמיניץ היתה כפופה לצו *de non tolerandis Judaeis* שניתן בידי המלך יאן השני קז'ימייז' ואזה ב-1653. ההתיישבות היהודית בפראגה, שהחלה עוד בתקופה הסכסוכית, התעצמה לאחר הסכמת הסיים להתיישבותם של בני דת משה בפרברי ווארשה (1775). השפעה רבה על הקמתה של הקהילה היהודית בפראגה הייתה לשמואל יעקובוביץ', המכונה זביטקובר, סוחר ובנקאי של המלך סטניסלב אוגוסט פוניאטובסקי, בעל נכסים רבים בגדה הימנית של ווארשה וספק צבאי, שהיו לו יחסים טובים עם הכובש הרוסי. העצמאות המינהלית של הקהילה היהודית בפראגה, שנתקיימה בשלהי המאה הי"ח וראשית הי"ט חדלה מלהתקיים סופית לאחר כשבעים שנה.

בני דת משה שיחקו תפקיד מכריע בתהליך התיעוש של הגדה הימנית של ווארשה, בייחוד לאחר מרד ינואר – בתקופה של הפיכתה של פראגה לרובע של מטרופולין. במאה הי"ט הם היוו יותר מ-40 אחוז מאוכלוסיית הרובע. יהודי פראגה התגוררו לרוב בשלושה איזורים, הרבים ביותר מהם ברחובות דהיום: טארגובה, זומבוקובסקה, יאגלונסקה ובז'סקה. צבור קטן יותר חי בפראגה החדשה (הרחובות סטאלובה, שרודקובה) ובאיזור שמולוביזנה. רוב הצבור היהודי עסק באופן מסורתי במסחר ובמלאכה, בין השאר בשוק רוז'יצקי.

בסוף התקופה שבין המלחמות ברובע פראגה שבווארשה חיו קרוב לתשעת אלפים יהודים, שהיוו שביעית מתושבי הרובע הזה של ווארשה. בסתיו 1940 הרוב המוחלט אולצו לעבור לגטו שהוקם בגדה השמאלית של ווארשה, ומאותו הרגע חלקו את גורלם הטרגי של האוכלוסייה היהודית של הרובע הצפוני. בניגוד לרחוב נאלווי וסביבתו, רוב הבניינים הקשורים לתולדות יהודי פראגה שרדו את הרס המלחמה וגם את תקופת ההזנחה וההרס שאחרי המלחמה. בית החינוך לקהילת בני דת משה ע"ש מיכאל ברגסון (בן ניו של זביטקובר) שברחוב יאגלונסקה הוא הבניין המפואר ביותר שנבנה בזמנו לשירות הצבור היהודי, בקרבתו נשתמר מבנה המקווה (רח' קלופוטובסקייגו). בשנות ה-50 וה-60 לדאבון הלב, שני בתי הכנסת ששרדו את השואה נהרסו בהוראת השלטונות – הגדול, בצורת רוטונדה (ברח' יאגלונסקה) וזה של פראגה החדשה (ברח' ברודנובסקה).

ראשית תולדות בית העלמין היהודי ברובע ברודנו, באיזור הרחובות וינצנטי הקדוש, בירוטה, יאצק אודרווונז' הקדוש, ז'שובסקה ורוגובסקה, מגיעה לבטח למחצית הראשונה של המאה הי"ח. המצבות העתיקות בבית העלמין מתוארכות בשנים 1743-1760. בשנת 1780 זביטקובר קיבל אצל סטניסלב אוגוסט המלך הסכמה להקמת בית עלמין יהודי. שנת 1780 נחשבת לתאריך של קבלת הסכמה פורמלית מטעם השלטונות החילוניים ושלטון הכנסייה לקיומו של בית העלמין, שהיה קיים כבר באותו רגע. כמה שנים מאוחר יותר זביטקובר, לאחר הסדרת שטח בית העלמין, מסר אותו לשימושה של הקהילה היהודית. ב-1785 קמה חברה קדישא בפראגה, ושמואל זביטקובר בעצמו עמד בראשה. בימי נצר וכיבוש של פראגה בידי הקיסרות הרוסית בנובמבר 1794 בית העלמין ניזוק קשות בקרבות בין צבא רוסיה לחיילי הגדוד היהודי בפיקודו של ברק יוסלביץ'. החל מהקמתו שלבית עלמין יהודי נוסף בווארשה ב-1806, ברחוב אוקופובה, בברודנו נקברו בעיקר עניים ויהודים תושבי הרובע. כאן נקבר גם אברהם שטרן, חבר האגודה למדעים בווארשה וממציא של מכונת ספירה מתקדמת לאותה התקופה. בבית העלמין נמצאו גם שלושה אוהלים שהוקמו על קברי צדיקים: יונה מלוורגר, אלעזר ישראל אשכנזי וקרוב לוודאי של פייבל לוינסקי.

בעיית הבטחון ושמירה על הסדר בבית העלמין התגלתה במחצית השנייה של המאה הי"ט. הדבר קשור היה עם כמות גדולה יחסית של לויות שנערכו חגים אין כסף ועם היעדר האמצעים לביצוע שיפוצים. המצב השתפר במעט עם מעבר ניהול בית העלמין לידי מחלקת בתי העלמין של הקהילה היהודית בווארשה (1874). בעת מלחמת העולם הראשונה בית העלמין סבל מהרס קשה. בתקופה שבין מלחמות העולם מצב שטחו בית העלמין היה טעון שיפור מהרבה בחינות.

בעת מלחמת העולם השנייה והשואה בית העלמין חרב במידה רבה. ב-1941 שלטונות הכיבוש הגרמנים סגרו את בית העלמין. הגדר פורקה, מצבות רבות נלקחו מיד לשמש חומר לסלילת כבישים באחד ממחנות הצבא שהיו בקרבת ווארשה וכן לבניית בונקרים. באביב 1942 עמנואל רינגלבלום, הסטוריון ויוצרו של ארכיון-מחתרת של גטו ווארשה,

כתב על ההרס של בית העלמין היהודי בווארשה: "בית העלמין של פראגה, שמונה כבר יותר מ-150 שנה, נחרב ממש. השטנים לא נותנים מנוחה אפילו לנפטרים". גם האוכלוסיה המקומית שחיה בקרבת מקום נתנה ידה בהרס ובשוד בית העלמין. ב-1944, בעת מרד ווארשה הפולני בשטח בית העלמין היהודי בפראגה בוצעו הוצאות להורג. בדצמבר 1947 בבית העלמין היהודי בפראגה נתקיים מעמד כבוד של לוויית שרידי קרבנות השואה, שהוצאו מקברי אחים שנמצאו ברחבי ווארשה. הייתה זו גם הלוויה האחרונה בתולדות בית העלמין. בעשרות השנים הבאות בית העלמין עבר הרס מוחלט, המצבות שנגדעו הושמו אחת על השנייה בערימות גדולות, הרסו גם את קברו המפואר של זביטקובר. בהחלטה מינהלית של שלטונות ווארשה משנת 1960 בית העלמין הוכרז כסגור. תכנית המתאר של האיזור דאז חזתה הקמת פארק בשטח בית העלמין, שצמחו בו עצים.

רק לאחר הקמת הקרן ע"ש משפחת ניסנבאום ב-1983 (אשר קיבלה את ניהול בית העלמין ביפוי כח מטעם אוצר המדינה), שטח בית העלמין הוסדר וגודר בגדר גבוהה. מכיוון רח' וינצנטי הקדוש נבנה השער הראשי שנתמך בשני עמודים, ועליהם פסלים ותחריטים מעשי ידיהם של דאריוש קובלסקי, תרזה פאסטושק ולשק וואשקייביץ', המציגים בין השאר את דמותו של שמואל זביטקובר. מתחת לדמויות מצויים כיתובים בעברית ובפולנית. מעל השער "דלוקות" מנורות בנות חמישה קנים. באחד משני ביתני התצוגה במקום ישנה תערוכת קבע המוקדשת לתולדות בית העלמין ולנהגי אבלות וקבורה ביהדות ("בית עלמין – בית הנצח"). בשנת 2009 בית העלמין נרשם במרשם האתרים לשימור. בשנת 2012, לפי חוק להשבת הרכוש [הקהילתי] בית העלמין הועבר לרשותה ולבעלותה של הקהילה היהודית בווארשה, בגבולות שסומנו בגדר שהוקמה בשנות ה-80 של המאה ה-20. עד שנת 2020, בשטח של 13,5 הקטר נמצאו כמעט 2,200 מצבות.